
Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı

METİN ÇULHAOĞLU

Bu yazının amacı, Türkiye’de sosyalist düşüncenin doğuşuna (*genesis*) ya da ilk birikim dönemine damga vuran özellikler üzerinde durmak, tartışmaya açık belirli savlar ortaya atmaktır. Konu herhangi bir ülke için ele alındığında, doğuşu belirleyen dört temel veriden hareket etmek mümkündür: 1) Ülkedeki sınıflar ve sınıf mücadeleleri (söz konusu ülkede tarihsel olarak görülen halk hareketleri vb. dahil); 2) ülkede, özellikle geleneksel aydınlar tarafından temsil edilen düşünsel birikim; 3) uluslararası konjonktür ve bu konjonktürde söz konusu ülkenin özel yeri; ve 4) doktrin.

Sonuncu veri olan doktrini (öğretiyi) ikinci veriye yakınlıştırmak kuşkusuz mümkündür. Ancak, burada doktrinden özel olarak kastedilen, sosyalizme ilişkin olup belirli bir tarihsellikte meşruiyet kazanmış, mekansal olarak yaygınlaşıp kılavuz haline gelmiş düşünce sistemleridir. Daha açığı, önce Marksizmi, sonra da Leninizmi “doktrin” başlığı altında özel bir veri saymakta sakınca yoktur.

Marx sonrası önemli Marksist düşünür ve eylemcilerin burada sözü edilen doğuş konusuyla da ilişkilendirilebilecek yaklaşımlarından hareketle, ön açıcı kimi ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Örneğin Plehanov “belirlenme” sorununu ele alırken, önemli olanın, belirli bir dönemdeki düşüncenin *nasıl ve hangi ölçülere göre* toplumsal koşulların etkisiyle üretildiğini açıklamak olduğunu vurgulamaktadır (1987: 11). Bu vurgu, düşüncenin, toplumsal koşulların etkisiyle oluşup şekillendiğini söylemenin yetmeyeceğini, nasıl ve hangi ölçülere göre sorusunu da yanıtlamak gerektiğini anlatıyor. Daha basitçe söyleyecek olursak, birinci veri (sınıflar ve sınıf mücadeleleri) sosyalist düşüncenin oluşup şekillenmesinde elbette önemli bir belirleyicidir; ancak, ortada doğrusal ve orantısız bir belirleme ilişkisi yoktur. Sınıfların olgunlaşması ve sınıf mücadelelerinin düzeyi açısından eşit denebilecek “toplumsal koşullar” pekala zenginliği ve derinliği çok farklı düşünce birikimlerine yol açabilmektedir.

İkinci ipucu için Lenin’e baş vurulabilir:

Tarihin materyalist kavranışının keşfi ya da daha doğru bir deyişle materyalizmin toplumsal olgular alanına tutarlı biçimde genişletilip uygulanması, daha önceki tarihsel kuramlara ilişkin başlıca iki eksikliği ortadan kaldırdı. İlk olarak, bu kuramlar, en çoğu, söz konusu dürtülerin kökenlerine eğilmeksizin, toplumsal ilişkiler sistemini düzenleyen nesnel yasaları ortaya çıkarmaksızın ya da bu ilişkilerin köklerini maddi üretim alanında ulaşılan gelişim düzeyinde görmeksizin, insanların tarihsel etkinliklerinde yalnızca ideolojik dürtüleri ele alıyordu. İkinci olarak, önceki kuramlar halk yığınlarının etkinliklerini kapsamazken, ilk kez tarihsel materyalizm yığınların yaşamının toplumsal koşullarını ve bu koşullardaki değişiklikleri bilimsel bir kesinlikle ele almayı mümkün kılıyordu (Lenin, 1977: 56).

Bu uzunca alıntıya başvurmamın nedeni, konumuzla ilgili bir soru ortaya atmaktır: Lenin’in söyledikleri, bir öğreti ya da düşünce sistemi olarak Marksizmin *kendi* doğuşu ve şekillenışı açısından kuşkusuz geçerlidir; peki, sosyalist düşüncenin belirli bir tarihsel dönemde, belirli bir ülkede doğuşu ve şekillenmesi de aynı uğraklardan (siyasal edim ve çıkışların ideoloji dışı maddi temellerinin de olduğunun kavranması ve yığınların yaşam koşullarının dikkate alınması) *kendi özgül deneyimleriyle* geçmek zorunda mıdır?

Kanımca, böyle bir zorunluluk yoktur. Olmadığı için, Marksizmin uluslararası prestijinin hem kolaylaştırıcı (yardımcı), hem de sorun yaratıcı bir yanı olmuştur. Kolaylaştırıcı ya da yararlı yan, Marksizmin hangi ülkede olursa olsun insanlara dünyasal bir bakış açısı ve analiz yöntemi sunmasıdır. Sorun yaratıcı yan ise, tarihsel maddeciliğin Lenin tarafından vurgulanan farklılıklarının, iki farklı eğilime yol açabilmesidir. Bu eğilimlerden birincisi, verili ülkede kapitalizmin ve sınıfların gelişmesini *beklemeyi* öneren, bir yanıyla daha ortodoks, ama genellikle liberalizme evrilen özellikler taşımıştır. Diğer eğilim ise, gene aynı veriden hareketle (kapitalizmin ve sınıfların gelişmemişliği) bu kez yönetici kesimin “nötr” oluşu sonucuna varmış, özellikle dış koşulların da etkisiyle sınıf mücadeleleri uğrağından geçmeyen, “üçüncü yolcu” bir sosyalizm ararısına girmiştir.

Marksizmle ilişkilene açısından bakıldığında, Türkiye’de sosyalizmin doğuş ve şekilleniş döneminin ilk temsilcilerinin, yukarıda değinilen iki eğilimin her ikisine de kapıldıkları söylenebilir. Ancak, birinci eğilim çok daha kısa sürelerle canlılık kazanabilmiş, sosyalist düşüncenin oluşum ve gelişiminde çok daha az iz bırakmıştır. Konjonktür, Türkiye’de sosyalizmin ilk döneminde ikinci eğilimi başat kılmıştır. Bu nedenle, Türkiye’de şekillenen sosyalizmin mayasında, jakoben yan liberal yana hep ağır basmıştır.

Bu tür sorunların ortaya çıkışında kuşkusuz başka verilerin de payı olmuştur. Bir doktrin olarak Marksizm, Türkiye’de sınıfların ve sınıf mücadelelerinin olgunlaştığı bir ortama, kendisini önceleyen ciddi bir düşünsel birikimin üzerine gelip otur(a)mamıştır. İleri süreceğim sav da bununla ilişkidir: Yazının başında sıralanan dört veri açısından bakıldığında, Türkiye’de sosyalist düşüncenin doğuşu ve şekillenmesi, üçüncü verinin (konjonktür) neredeyse tek başına belirleyiciliğine mahkum olmuştur. İkinci sav birincisinin uzantısıdır: Aşırı konjonktür belirlenimi, Türkiye’de sosyalist düşüncenin yalnızca ilk doğuş ve şekillenme dönemine damgasını vurmakla kalmamış, sosyalizmin daha sonraki bütün tarihsel dönemlerindeki çıkış ve yönelimleri de belirlemiştir. Üçüncü ve sonuncu sav da şudur: Türkiye’de sosyalist düşüncenin ve hareketin konjonktür belirlenimini aşması mümkün görünmemektedir. Bu söylenen, bir kötümserlik bildirimi olmayıp, artık değişmesi mümkün olmayan, dolayısıyla “üzerinden yürümeyi” gerektiren bir veriye işaret etmektedir.

Konjonktürün Türkiye’deki Özel Ağırlığı

Temel verilere yeniden dönelim ve bunların arasında (aşırı) belirleyicilik göndermesinde bulunduğum konjonktürü, diğer verilerle ilişkisi açısından yerli yerine oturtmak mümkün mü, buna bakalım.

Konjonktürden kastettiğim, ülkenin verili durumu, uluslararası ilişkilerdeki yeri ve geleceği konusundaki siyasal düşünce ve perspektiflerdir. Burada başat olan, sınıf mücadelesi değil, bir halkın başka güçlerle mücadelesidir; kurtuluş, bir sınıfın kurtuluşu olarak değil, bir ulusun kurtuluşu olarak algılanmaktadır; öncüller ise, felsefi-kuramsal değil, ideolojik ve politik niteliktedir. Bu anlamıyla konjonktürün, sosyalist düşünce ve eylemin başka ülkelerdeki doğuşunu ve gelişmesini hiç etkilemediğini söylemiyorum; yalnızca, Türkiye’de konjonktürün diğer verilerin hepsine baskın çıktığını, hatta bunların her birini yeniden belirlediğini ileri sürüyorum.

Savların sınanacağı dönemi de belirlemek gerekir. Bana göre, 1917 Ekim Devrimi’nin yankılarıyla 1919-22 kurtuluş çabalarının örtüştüğü tarihsel dönemden 1930’ların sonuna uzanan zaman dilimini, Türkiye’de sosyalist düşünce ve eylemin doğuş ve şekillenme dönemi saymak mümkündür. Dolayısıyla, gündemde olan yaklaşık yirmi yıllık bir dönemdir. Açık konuşmak gerekirse, burada likidasyonla (hem düşünsel, hem örgütsel anlamda) sonuçlanan bir doğuş ve kuruluş dönemi söz konusudur. Türkiye’de sosyalist düşünce ve arayışlara kan veren konjonktür, bir süre sonra bu düşünce ve arayışın likidasyonuna yol açmıştır.

Artık konjonktür belirlemesinin daha somut unsurlarına gelebiliriz. Türkiye’de sosyalist düşüncenin doğuşunu şekillendiren diğer etmenleri de aşırı belirleyen konjonktür verisinin üç başlıkta açılabilirliğini ya da bu verinin kendini üç önemli başlıkta ortaya koyduğunu düşünüyorum: 1) Sınıf mücadelesinden ve sonuçlarından duyulan korku; 2) Uluslararası gelişmelerin tetiklediği arayışları her zaman gündemin başına yerleştiren yarı-aydın duyarlılığı; ve 3) Türkiye’nin uluslararası konumunun ve ülke olarak potansiyelinin III. Enternasyonal prizmalarından değerlendirilmesi.

Mustafa Suphi dahil Osmanlı’nın son dönemindeki ilk sosyalistlerin İttihat ve Terakki’den kopmaları ve anti-İttihatçı bir çizgiye oturmaları bir gerçek olsa bile, sosyalist aydınlarının çoğu, İttihatçıların bıraktığı bir mirası

devralıp, sınıf mücadelelerine yıkıcı ve kaçınılması gereken bir dinamik olarak bakmıştır.

20. yüzyılın başlarında Türkiye’de sınıfların ne kadar gelişmiş ve olgunlaşmış olduğu, Selanik gibi birkaç merkez dışında işçi sınıfının yoğunlaştığı merkezlerden söz etmenin anlamlı olup olmadığı vb. ayrı bir tartışma konusudur. Türkiye’de ilk sosyalistler, olduğu ve olabileceği kadarıyla sınıf mücadelelerine hep rezervli ve ürküntüyle yaklaşmışlardır. Aynı şey şöyle de söylenebilir: Türkiye’nin ilk sosyalistleri, sosyalizme, sınıf mücadeleleri olmaksızın ulaşılabilecek (üstelik böyle ulaşılması gereken) bir adil düzen olarak bakmışlardır. Bu bakışın, doğrudan sınıf dinamikleri ötesinde, örneğin “doktrin” başlığı altına konulan Marksizmle ilişkilerin daha en başından sorunlu kurulması anlamına geldiği açıktır.

Sosyalizmi benimsemiş olanlar dahil Osmanlı-Türk aydınının sınıf mücadelesi ürküntüsü, doğrudan doğruya tarihe ve uluslararası ilişkilere *sosyal Darwinist* bakışın ürünüdür: “20. yüzyıl başlarında birçok Osmanlı ya da İslam aydını, sömürgecilğe ve Avrupa emperyalizmine karşı direnişi Darvinci terimlerle açıklamaya çalışmıştı” (Georgon, 1986: 32). Burada ana tema “yaşamak, ayakta kalmak için güçlü olma” aranıdır. Sınıf mücadeleleri ise, güçlenip başkalarına yetişme durumunda olan ulusları yıkıma götürecek bir çatışma olarak görülmektedir. Sonuçta, sosyalizmin, sınıf mücadeleleri uğrağından hiç geçmeden gerçekleşecek bir kalkınma, sanayileşme, modernleşme ve elbette güçlenme projesi olarak görülmesi, ilk sosyalistlerden Kadro Hareketine, oradan 1960’ların MDD ve Yön hareketlerine uzanan yerleşik bir ideolojik konumdur.

Sınıf Mücadelesi Yoksa (Olmayacaksa) Ne Var?

Peki, sınıf mücadeleleri ve işçi sınıfı devreden çıkarıldığında (ya da bu olguların henüz toplumda şekillenmediği düşünüldüğünde) sosyalizmi (sınıf mücadelesiz) getirecek özne ya da öznel kimler olabilir?

Bu sorunun yanıtında, ilk sosyalistlerin bir başka yönelimi daha ortaya çıkmaktadır: Buna göre, emperyalist ülkelerin (ya da “dış güçlerin”) nüfuzundan kurtulmuş, bu anlamda bağımsız bir ülkenin yönetici bürokrasisi (Devlet de denebilir) tanım gereği sosyalizmin etkisine, hatta kendisine

açıktır. Türkiye’nin ilk sosyalistleri “geç burjuva devrimi” kavramının sınıfsal çağrışımlarını büyük ölçüde gözardı etmişlerdir. Başka bir deyişle, ülkede gelişmiş bir sermaye sınıfının olmayışının, devleti ve yönetici bürokrasiyi, tercihini kapitalistleşme-burjuvalaşma sürecinden yana yapmaktan alıkoyacağı varsayılmıştır.

Bağımsızlığın, sosyalizmin yolunu alabildiğine açan bir siyasal konumlanış olarak görülmesi, ilk dönem sosyalistlerin hemen hemen hepsine damgasını vuran bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle, bağımsızlık, Türkiye gibi bir ülkenin sosyalizme geçişinde, örneğin gelişmiş bir işçi sınıfının varlığından daha önemli bir önkoşul sayılmaktadır. O kadar ki, sosyalizmin en eskisi olmasa bile eskilerinden Mihri Belli 1960’larda şunları söylemektedir: “... Türkiye’de objektif şartlar bakımından 1937’de bugünkünden daha yakındık sosyalizme. 1937’de Atatürk sağken ve Türkiye bağımsızken daha yakındık sosyalizme. Sosyalizm şiarını atmak için objektif şartlar bakımından sebepler vardı 1937’de” (Belli, 1970: 40-41).

Türkiye’nin ilk dönem sosyalistlerinin, sınıf mücadelelerini ülkeleri güçten düşürücü bir kanal olarak görüp bundan ürkmeleri (sosyal Darwinizm) ve Marksist öğretinin öngörülerini dışında başka bir sosyalizm aranışına yönelmeleri, en gelişkin ürününü 1930’ların “Kadro” hareketi ile vermiştir. Sınıf mücadelesinden duyulan ürküntünün, konjonktür bağlamı dışında önsel bir ideolojik şekillenme olduğu söylenebilir. Ancak, bu şekillenmenin konjonktürlle birlikte ve onun sayesinde pekiştiğini, içinin böyle dolduğunu eklemek gerekir. Örneğin, Türkiye’nin ilk sosyalistleri, 1917 Devrimi’ni en az sınıf mücadelesi boyutuyla, buna karşılık *en fazla* “doğunun mazlum uluslarına açtığı kapılarla” değerlendirmiş, yücelttikleri zaman böyle yüceltmişlerdir.

Bu gelenek, 1920’lerin ve 1930’ların *Kadro* çıkışının ardından en görkemli dönemini 1960’larda yaşamıştır. Söz konusu geleneğin derinlikli temsilcilerinden Avcıoğlu, bu kez 1920’lerin ve 1930’ların değil de 1960’ların, yani ulusal kurtuluş savaşlarının yeniden yükselişe geçtiği bir dönemin konjonktüründe, inandığını açıkça dile getiriyordu: “... ciddi bir halkçı, devletçi ve devrimci politika, Avrupa’nın yaşadığı kanlı sosyal savaşları önleyerek, azgelişmiş ülkelerin sınıfsız bir toplum ülküsüne doğru barış içinde yol almasını sağlayabilir” (aktaran Özdemir, 1986: 142).

Şimdi, konjonktür'ün ikinci unsuruna, yarı-aydın duyarlılığına gelebiliriz.

Belirleyici Kesim: Yarı-aydın

Başlarken, Şerif Mardin ile Yalçın Küçük'ün, birbiriyle tam örtüşen saptamalarını aktarmakta yarar var. Mardin'e göre, Osmanlı-Türk toplumunda olmayan felsefi geleneğin yerini bir başka düşünce sistemi almıştır. Bu sistemin özünde, pratik, kısa dönemde “devlet için geçerli yol” aranışı vardır. Mardin, Jön Türklere bakarak devam ediyor ve bu kesimin devleti hasta, kendini de doktor olarak gördüğünü ekliyor. Mardin'e göre Jön Türk geleneğinin teşhis ettiği hastalığın tarihsel bir boyutu da yoktur. Yani hastalık, zaman-tarih çizgisi boyutunda şekillenmemektedir (Mardin, 1983: 15-17).

Jön Türk geleneğinin bu birikiminin ya da birikimsizliğinin ilk sosyalistler tarafından da miras olarak devralındığını söylemek için pek çok neden var. Örneğin, teşhis koyduğu hastalığı tarihsel boyutuyla görmekte güçlük çeken doktorlar arasında Dr. Hikmet Kıvılcımlı da vardır. Kıvılcımlı, 1960'ların sonunda şöyle yazmaktadır: “Türkiye’de Sosyalizmin ‘Stratejisi’ 50 yıl önce konulmuş bulunan Minima Program’dır. Bu program, ‘Milli’ yahut ‘Burjuva’ başlığının konulmasına gerek kalmaksızın: ‘Demokratik Devrim’ stratejisi ve taktiğini içine almıştır ... Demek Demokratik Devrim Stratejisini ve Taktiğini yarım yüzyıl sonra yeniden keşif ve icat etmek diye bir problem ciddiye alınamaz” (1970: 109-110).

Yalçın Küçük’le devam edelim. Küçük’e göre düşünce, Türk aydını için eylemin aktörlerini harekete geçiren bir kuvvet değildir. Önce, tarihsel içgüdülerle sergilenen eylemler vardır. Düşünce, ancak, bunlar için bir güzellik örtüsü vazifesi görür. Küçük, şöyle bağlıyor: “Teorik birikimin aşırı yoksulluğunda pratik-teori ikilemi, pratiğin teoriiyi yaratması yerine, pratiğin teorinin yerini alması sonucunu doğuruyor” (1980: 14, 29-30).

Mardin ve Küçük’ün geleneksel aydın profillerine fazla ek yapmak gerekmiyor. Bu konumdaki geleneksel aydının, doğası gereği pratikçi ya da reel-politiker, dolayısıyla aşırı konjonktür belirlenimli olacağı açıktır. Gene de, bu geleneksel aydın kategorisine, bizzat kendisi özel konjonktür ürünü olan yarı-aydını da eklemek gerekiyor. Kanımca, konjonktür ürünü yarı-

aydın, Türkiye’de sosyalist düşüncenin oluşum döneminde geleneksel aydın kategorisinden gelenlere göre daha belirleyici olmuştur.

Peki, kimdir bu yarı-aydınlar?

20. yüzyılın ilk çeyreği düşünüldüğünde Türkiye’nin yarı-aydını, belirli bir eğitim gördüğü halde önemli düşünce akımları ile tanışmamış (bu anlamda geleneksel aydından farklıdır), düşünsel birikimi geleneksel aydın kadar da olmayan, ancak dünyada ve ülkede yaşanan altüst oluşlara belirli bir ilgi ve duyarlılıkla yaklaşp bu süreçlerden ülkesi için dersler çıkaran; (geleneksel aydından gene farklı olarak) bu kez taşrada da görülebilen bürokrat ve profesyonellerle İttihat ve Terakki’nin son dönemde politikleştirdiği bir bölüm taşra eşrafıdır.

İlginç olan nokta, Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye’ye gelen Mihail Frunze’nin, Anadolu’nun dört bir yanında bu tür yarı-aydınlarla rastlamasıdır. “Toplumsal sorunları çok iyi kavrayan Albay Sabit Sami”; “Sovyetlerin ekonomik tedbirleri ile yakından ilgilenen Mutasarrıf Faik” ya da “her tür politik sorunla ilgilenen Sungurlu Kaymakamı”, Frunze’nin sıkça rastladığı insanlardan kimileridir (Frunze, 1978: 33, 54, 94).

Frunze’nin söz ettiği kişilerin daha sonra ne yaptıkları konusunda bir bilgimiz elbette yok. Ancak, bu yarı-aydın kesimin hiç olmazsa bir bölümünün milliyetçilik-çare ararışı-kurtuluşçuluk güzergahından bir tür sosyalizme ulaştığı açıktır. Komintern’in bir dönemki önde gelenlerinden Roy’un da belirttiği gibi, o dönemde “devrimci ve anti-empyralist nasyonalizm ile komünizm arasındaki mesafe kısadır” (aktaran Küçük 2001: 14). Gerçekten kısa olmuş olabilir; ancak *konjonktür*, bir yönde kısalan mesafeyi bir dönem gelmiş tersine doğru da kısaltabilmiştir. Üstelik, bu tersine mesafe kısalmasını, tek başına, daha çok subjektif ağırlık taşıyan “döneklik” kavramıyla açıklamak da mümkün değildir.

Az önce profilini vermeye çalıştığım yarı-aydınla ilgili hayli yerinde ve derinlikli bir gözlem de Şevket Süreyya Aydemir’e aittir. Türkiye’deki aydınlarının verimsizliğine dikkat çeken Aydemir, bu olguyu yarı-aydının idealist olsa bile terkipçi (sentezci) ve nazariyeci (kuramcı) olamayacağından hareketle açıklamaktadır (Aydemir, 1972: 280). Gerçekten de, ister yakınlık sağlanan evrensel düşünce mirası olsun, ister verili anın somut siyasal

dengeleri ve ilişkileri olsun, bunlara kuramsal çerçevelerden yaklaşıp özgün sonuçlara ulaşılması, mutlaka belirli bir düşünsel-kültürel birikimi gerektirir. Aydemir'in de dediği gibi, "idealizm" bunlar olmadan da gelebilir. Yarı-aydın idealizminin getireceği ise, sosyalizmi seçenler için bile, iyi niyetli çare aranırlardır. Aynı, Nâzım'ın bir dönemki yol arkadaşı Vâlâ Nurettin'in 1920'lerin başında yapmaya çalıştığı gibi: "Komünistlikle sosyalistliğin münasebetini bile o tarihlerde bilmiyordum. Milliyetçiliğin bütün bunlarla münasebetini de yine bilmiyordum. Gözlerimi dört açmış, bu dönen kavga nedir, öğrenmeye uğraşıyordum. Büyük seyahatlere gidiş sebebim de, büyük olayları öğrenme merakıydı. Ve öğrenip şu zavallı memleketime bir çıkar yol bulmak isteyenler arasına katılmaktı" (Vâlâ Nurettin, 1988: 142).

Vâlâ Nurettin'in söyledikleriyle, Roy'un saptamasına bir ek yapmak mümkün hale geliyor: O dönemde, milliyetçilikle komünizm arasındaki mesafeyi gerçekten kısaltan, ikisi arasındaki "münasebetin" *bilinmemesidir*. İkisi arasındaki ilişkinin bilinmediği ve konjonktürün elverişli olduğu dönemde, milliyetçilik insanları sosyalizme taşıyabilmiştir. Konjonktür değiştiğinde ve ikisi arasındaki "münasebet" hakkında daha fazla bilgi biriktiğinde ise, bu kez mesafe tersine doğru kısalmaktadır.

Merkezin Manüpülasyonu

Buraya dek, konjonktürün iki unsuru üzerinde durduk: Darwinist yaklaşımdan kaynaklanan sınıf mücadelesi ürküntüsü ve yarı-aydının özellikleri. Bu ikisini birbirine eklemleyen öznel bir girdiden ya da halkadan söz etmek mümkün mü?

Önereceğim halkanın iki yüzü vardır. Bunlardan biri, sosyalizmi seçenlerin kendileriyle ilgilidir. Bu yüz üzerinde yeterince durulduğunu düşünüyorum. İkinci yüze gelince; bu konuda kimi sorular var: Örneğin, Türkiye'de 1919-1939 döneminin Kemalist kadroları, özellikle de bu kadroların "sol" kanadı, sosyalizmin ilk temsilcileriyle ilişkilerinde belirli operasyonlara yönelmiş midir? Bu operasyonlar, Türkiye'de sosyalist düşüncenin ilk doğuş ve şekilleniş döneminde bir "dış etmen" olarak rol oynamış mıdır?

"Operasyon" derken kastettiğim, örneğin Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmeleri ya da Tahrir-i Sükun ve 1927 tutuklamaları gibi olaylar değildir.

Kastettiğim, Kemalizmin sol ya da “jakoben” kanadının, kendini sosyalistlerle yakın bir yere koyup *sınıf temelli bir sosyalizmi* böyle, yani bu yakın konumdan savuşturmaya yönelik bilinçli çabalarıdır.

Hemen belirtmek gerekirse ve kuramsal olarak bakıldığında bu tür çabaların nesnel bir zemini vardır. Çünkü, sözünü ettiğim kadrolarla ilk sosyalistler arasında, bir, sosyal Darvinizm temelli sınıf mücadelesi ürküntüsü ve iki, yarı-aydın pragmatizmi açısından ciddi ortaklıklar görülmektedir. Peki, Kemalizm (o dönem için böyle denmese bile M. Kemal’in çevresindeki kadrolar) bu ortaklıklar üzerinden neler yapabiliirdi?

Bir örneği, M. Kemal tarafından kurdurulan Komünist Fırkası’nın Genel Sekreteri Hakkı Behiç’in 13.10.1920 tarihli bir başyazısı oluşturuyor. Hakkı Behiç (Bayıç) *Hakimiyeti Milliye*’de yayınlanan yazısında şöyle diyor:

Rus ihtilali edebiyatını okuyunuz, Avrupa’nın başka hiçbir memleketinde ve hiçbir devrinde bu kadar ateşli ve bu kadar kinli bir edebiyat daha yoktur... Sebebi de şudur ki, Rusya’da o müthiş çarlar istibdadı ve asilzadeler saltanatı, bir taraftan da bilim ve edebiyat tetkikleri bütün şiddetiyle birlikte yürümüşlerdir. Bir taraftan çarlar ve baskıları hüküm sürerken, diğer taraftan da Rusya’da güzel hisler, felsefi ve bilimsel fikirler büyük bir verim ve kudretle bütün Rus hayatını sarıyordu. Türkiye’de böyle olmamıştır. Türkiye *haricen muzaffer olamadığı için* (vurgu benim, M.Ç.) bütün dünyada bilim ve sanatın büyük bir güçle yayıldığı devirlerde bunlarla uğraşamamıştır. Bu nedenle Türkiye’de ne yüksek bilimsel ve felsefi fikirler, ne de derin ve yeni güzel hisler oluşmamıştır. ... Bolşevizm devrimi, bütün Komünist hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek değerli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden yararlanmayı, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek, onun usullerini şekil olarak aynen taklit etmekten de o derece çekiniriz. Her şeyde körü körüne taklitçilik fenadır, hele devrimcilikte! (aktaran İleri, 1970: 168-170).

Hakkı Behiç’in mesajı açıktır: “Bizde bunlar yoktur, dolayısıyla bizde böyle olamaz.” Açık söylemek gerekirse, içerdiği doğrularla birlikte, bu tür mesajlar dönemin ilk sosyalist birikimi üzerinde hayli etkili olmuştur. Bu dış etki bir yana, Türkiye’nin ilk sosyalistlerinin kendilerinin de aşağı yukarı böyle düşündükleri konusunda pek çok veri bulunmaktadır. Bir ek daha yapmak gerekirse, aynı zamanda Yeşil Ordu kurucuları arasında yer alan Hakkı

Behiç'in TKF'nin 1922'de kapatılmasının ardından hastalanması ve siyasetten çekilmesi, düşüncelerinde içtenlikli olduğunun göstergesi sayılabilir. Ama sonuç değişmemektedir; önce zemin ortaklığı, sonra biraz bilgi ve gözlem, Kemalist kadrolara sosyalizmi kuşatacak kapasiteyi fazlasıyla vermiştir.

Komintern Türkiye'ye Bakıyor

Son olarak, konjonktür'ün üçüncü unsuruna, yani Komintern politikalarını da içerecek biçimde, dönemin uluslararası ilişkilerine ve Türkiye'nin konumuna geliyoruz.

Bu başlıkta, peşinen söylenmesi gereken şudur: Zaman zaman ortaya çıkan açılar ve uyuşmazlıklara karşın (ki bunlar da kısa sürede giderilmiştir) Türkiye'nin ilk sosyalistlerinin güncel siyaset ağırlıklı, sınıf mücadelesi ürküntülü ve pragmatist yönelimleriyle, Komintern'in reel-politiker ve uluslararası denge gözetici politikaları arasında nesnel bir örtüşme gözlenmektedir. Kuşkusuz burada bir anlayış birliğinden değil, sonuç olarak ortaya çıkan bir örtüşmeden söz ediyorum. Bu örtüşmeyi ortaya çıkaran temel etmen de, Sovyetler'in ve Komintern'in Batı Avrupa'da devrim beklentisinin gerçekçi olmadığını görüp gözlerini Doğu'ya ve "dost ülkelere" çevirmesidir. Sovyetler'in ve Komintern'in bu reel-politikası genç Türkiye Cumhuriyeti'ne ciddi politik manevra olanakları sağladığı gibi, kendi komünistleriyle uğraşmasını da kolaylaştırmıştır. Dahası, aynı politikalar, Türkiye'nin ilk sosyalistlerinde zaten var olan pragmatist ve konjonktürcü eğilimlerin daha da pekişmesine katkıda bulunmuştur.

Yinelemek gerekirse, söylenen, Komintern politikalarının düz bir çizgide geliştiği, Türkiye'nin ilk sosyalistlerinin de bu çizgiye sürekli uyum sağladıkları değildir. Tersine, Komintern politikaları, Sovyetler'in gereksinimlerine ve uluslararası politik dengelerdeki konumuna göre önemli gelgitler izlemiştir ve Türkiye'nin ilk sosyalistleri de bu oynamalara zaman zaman ayak uyduramamışlardır. Örneğin, ülkedeki Kemalist rejimi gericiilere karşı desteklemekle görevlendirilen parti, daha sonra bu desteği abartıp Kemalizme kan kaybetmek ve kadroları likide etmekle suçlanabilmiştir. Ancak, asıl önemli olan bu değil, bir başka sonuçtur: Komintern'in çizgi

değişiklikleri bakışlımlı sonuçlar vermemiştir. Komintern’in Kemalist rejime radikal eleştiriler yönelttiği uğraklar ülkede Kemalizmden radikal biçimde kopmuş sosyalist kadrolar yaratamazken, Kemalizmin desteklendiği her uğrak, kadroların Kemalizmin yakınında konsolidasyonu, hatta bir saftan diğerine geçişlerle sonuçlanmıştır.

Basit gibi görünse de durum açıktır. Türkiye’de sosyalizmin doğuş ve şekillenme dönemi, Türkiye-Sovyetler-İngiltere üçgenindeki gelişmelerin ve dengelerin aşırı belirleyiciliğinde yaşanmıştır. Komintern, Türkiye’deki komünist harekete, bu ilişki ve dengelere göre şu ya da bu çizgiyi izlemesini önermiştir. Dönemin gelgitlerinden kalkarak genel bir çıkarsama yapacak olursak, Türkiye’nin ilk sosyalistlerine verilen görev şu olmuştur: Kendi kadrolarını korumak ve Kemalizme bu anlamda kan kaybettirmemek (en azından 1930’lara kadar bu konuda titizlik görülmektedir); ancak Kemalist yönetimle mesafeleri, duruma göre (a) bu rejimin ülkede kapitalizmi geliştirip işçi sınıfı sosyalizmi için gerekli koşulları olgunlaştıracak; (b) kapitalizm dışı bir yol izleyip sosyalizme yönelebileceği perspektifinden hareketle açmamak.¹

Yazının başlarında dile getirilen diğer iki savın açılınması ise, sosyalizmin doğuş ve şekillenme döneminin ötesinde günümüze uzanmayı, giderek “polemik” yanı da olan tartışmaları gerektirmektedir.

¹ Şefik Hüsnü’nün özellikle 1921-1924 döneminde yayınlanan yazıları, içerik olarak klasik Marksist şema dışında kalan bir devrim anlayışının (Türkiye için) savunulmasından, daha ortodoks ve klasik şemaya uygun beklentilere dek genişçe bir yelpazeye yayılmaktadır (bkz. Değmer, 1971, özellikle ss. 58-59, 119-120, 144-145, 177). Komintern’in özel olarak Türkiye’ye ve Türkiye’deki komünistlere yönelik görüş, öneri ve direktiflerinde gözlenen gelgitler için ise bkz. (AYDINLIK YAYINLARI, 1978, özellikle ss. 44 (eski İttihatçıların komünizmin prestijinden yararlanmaya çalışmaları), 89 (dünya devriminin menfaatleri için ülkedeki sınıf mücadelesinin ihmal edilmesi), 119-120 (Manuilski’nin *Aydınlık*’ta yayınlanan kimi yazıları “Struveci ve legal Marksist bularak yönelttiği sert eleştiriler), 200-206 (TKP içinde bir kesimin Kemalizmi etkileyecek bir çevre partisi istediği savıyla dile getirilen suçlamalar), 238 (yeniden Kemalizmin ilerici yanlarının öne çıkarılması).

Kaynaklar

- AYDINLIK YAYINLARI (1978) *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Komintern Belgeleri*, İstanbul: Aydınlık.
- Değmer, Şefik Hüsnü (1971) *Seçme Yazılar*, Ankara: Aydınlık.
- Plehanov, G. V. (1987) *Tarihsel Materyalizm Üzerine Üç Deneme*, çev.Mehmet Dündar, İstanbul: Kaynak.
- Lenin, V.I. (1977) *Collected Works*, Cilt: 21, Progress: Moskov.
- Georgeon, F. (1986) *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev.Alev Er, İstanbul:Yurt.
- Belli, M. (1970) *Yazılar*, Ankara: Sol.
- Özdemir, H. (1986) *Kalkınmada bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi.
- Mardin, Ş. (1983) *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim.
- Kıvılcımlı, H. (1970) *Devrim Zorlaması Demokratik Zortlama*, İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları.
- Küçük, Y. (1980) *Aydın Üzerine Tezler I 1830-1980*, İstanbul:Tekin.
- Frunze, M. (1978) *Türkiye Anıları*, çev. Ahmet Ekeş, İstanbul: Cem.
- Küçük, Y. (2001) *Sırlar*, İstanbul: YGS Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (1972) *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa I*, İstanbul: Remzi.
- Nurettin, V. (1988) *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, İstanbul: Cem.
- R. N. İleri, (1970) *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul: May.